

Versenypolitika és a tőke mozgások szabályozása

Évszázados múltra tekint vissza a „tisztos ipar” szabályainak betartatására irányuló hatósági tevékenység. A vállalkozók versengésének célszerű keretek közé szorítása, összefűzésük megakadályozása akkor vált gazdaságpolitikai alapfeladattá, amikor a cégek tőkeereje és társadalmi súlya annyira megnőtt, hogy már nem lehetett ráhagyni az ügyet az érintettekre. Európában és az Egyesült Államokban a 19. század végén, a 20. század elején merült fel a társadalmi igény, hogy megóvják a piaci versenyt a nagy részvénytársaságok (big business) gazdasági túlerejétől, jogi védelemben részesítsék a fogyasztót, a munkavállalót, a kisebb tőkeerejű cégeket, a helyi társadalmat.⁷⁸ Ez az *ipari, pénzügyi és kereskedelmi nagyvállalatok kifejlődésének időszaka*, amelyet a marxista kritikusok a monopolizáció uralmának neveztek. Kétségtelen, hogy a tőkekoncentráció, a hatalmas szervezeti méret olyan kihívás, amelyre az államnak igazgatási, szabályozási eszközökkel reagálnia kell.

A versenypolitika azonban több hatósági és jogi keretnél. Erőteljes gazdaságpolitikai eszközként is működhet, amint az jól látszik az Európai Unió vagy az Egyesült Államok mai gyakorlatában. Amikor a hatóságok engedélyezik – vagy éppenséggel megtiltják – két nagyvállalat összeolvadását, ezzel a döntéssel egyben a piaci szerkezetet is formálják. Már láttuk a kereskedelempolitika áttekintésénél, hogy az üzleti élet szabályozása mindinkább nemzetek feletti jelleget ölt – ugyanez igaz a versenypolitikára. Ez a felismerés hívta életre a nemzetközi szervezetek és a nemzetek feletti megállapodások rendszerét, amelynek része a már tárgyalt GATT, illetve Világkereskedelmi Szervezet (WTO) vagy az OECD. Ez a nemzetközi rendszer azt kívánja meggátolni, hogy a nemzeti szintű versenykorlátozás az áruk, javak, termelési tényezők nemzetközi mozgását manipuláló eszközzé váljon.

⁷⁸ A gazdaság monopolizálódása és trösztösödése hívta életre az első versenyszabályozó törvényeket, mint amilyen az 1890-es amerikai Sherman Act és annak 1914. évi továbbfejlesztése, a Clayton Act vagy Németországban a gazdasági hatalommal való visszaélésről szóló, 1923-ban elfogadott törvény. Hazánkban a saját áru „szédelő feldicsérését” és a vásárlók, pénzmegtakarítók becsapását tiltó 1923-as kereskedelmi törvény, illetve a kartell-megállapodásokat szankcionáló 1931. évi XX. törvények jelezte a kornak megfelelő versenypolitika intézményi rendjének kialakulását.

A modern versenypolitika eredete és elvi alapjai

A versenypolitika – ahogyan az Egyesült Államokban mondják: a trösztellenes politika – létrejött a piacgazdasági rend megváltozására való reagálásnak tekinthető. Technológiai és jogi változások sorozataként emelkedtek ki az olyan nagyméretű ipari és kereskedelmi cégek, amelyek méretgazdaságosságuknak és nagyobb piaci erejüknek köszönhetően a kisebb cégeknél olcsóbban termeltek. Az áresés persze kedvez a fogyasztónak, de csak addig, amíg a csökkenő és gyakran mesterségesen leszorított árak mellett az adott iparágban működő kisebb vállalkozások többsége csődbe nem megy: attól kezdve a piacon maradó néhány vagy csupán egyetlen vállalat szemérmetlenül magas árakat számíthat fel. A társadalmi és etikai megfontolásokon túlmenően nyilvánvaló gazdasági indokai is vannak az állami intervenciónak: gondokat okozhat az áringadozás, az iparági kínálat hektikussága, a tömeges cégcsődök.

A tőkekoncentrációra adott szabályozói választ illetően azonban a 19. század legvégén elágazott az amerikai és az európai kormányzati gyakorlat. Az Egyesült Államokban 1890-ben szavazták meg azt a törvényt, amely szövetségi szinten szankcionálta a kereskedelmet korlátozó szövetkezéseket és konspirációt, a monopólium létrehozására irányuló törekvéseket. Egy példa: alkalmazásával bírói döntéssel 1911-ben harmincnégy önálló társaságra darabolták a Rockefeller család birtokolta Standard Oil Companyt, a korszak vezető nagyvállalatát. A kortárs európai gazdaságpolitikai gondolkodás viszont más volt. Németországban például az egymásnak árban aláínáló üzleti praktikákból fakadó áresések, a piaci hullámzások ellen éppenséggel a kisebb cégek közötti ármegállapodással kívántak védekezni. Az 1923-ban elfogadott német kartell törvény (amely nagymértékben hatott a holland, osztrák, magyar szabályozási felfogásra) nem tiltotta be a kartellezést, csupán állami felügyelet alá helyezte. Sőt a világgazdasági válság hatására inkább kötelezővé tették a cégek közötti együttműködést, majd a nemzetiszocialista hatalomátvételt követően a német állam a magáncégek szoros koordinációjának előírásával, a kartellek kiterjesztésével társadalmassította – de formailag nem államosította – a német nagyipari vállalatokat.

Európában az újabb nagy fordulat a második világháború után következett be, amikor az amerikai és brit megszálló hatóságok Németországban – valamint az amerikaiak Japánban – hatalmi erővel betiltották, szétdarabolták a trösztöket és kartelleket, arra hivatkozva, hogy azok részét alkották a náci háborús gépezetnek.⁷⁹

Változott a gazdaságpolitika mögött álló elméleti keret is. Korábban az osztrák-amerikai *Joseph Schumpeter* több munkájában (1912, 1942) azzal érvelt, hogy a nagyvállalat az ipari kapitalizmus természetes intézménye, amely erőforrás-ellátottsága és stratégiai gondolkodása okán az innováció hajtóereje, a későbbi közgazdasági elmélet viszont – éppen ellenkezőleg – az erős versenyből vezette le az innovációt. *Kenneth Arrow*, a Nobel-díjat elnyerő amerikai közgazdász a kisebb cégméretek mellett kifejlődő öldöklő versenytől várta a gazdasági jólétet emelő erőfeszítéseket, az innovációt (1962).

⁷⁹ Az IG Farben vegyipari céget ekkor osztották fel három részre: így jött létre a BASF, a Hoeschst és a Bayer. Japánban a *zaibatsu* néven ismert vállalatcsoportokat szedték szét a megszálló hatóságok, demilitarizálási indokkal, egyúttal a szabad versenyes ideológia ajánlásait követve.

Az európai versenypolitikába fokozatosan beépült az amerikai versenyfelfogás. Emellett hatott az európai gondolkodásra a már említett *szociális piacgazdaság* nézetrendszere is, amely az 1950-es években W. Röpke és W. Eucken munkássága, valamint a nyugat-német gazdaságpolitikai gyakorlat nyomán erős monopolelles irányt vett, mintegy intellektuális válaszként az előző évtized német nemzetiszocialista hadigazdaságára, de ugyanúgy a korábbi amerikai trösztösödésre, sőt a szovjet tervgazdasági modellre is.

A versenyfenntartó és versenypártoló törekvés kezdettől fogva megjelent az *európai integráció* jogrendjében, gondolati rendszerében. Sőt elmondhatjuk, hogy mára a *versenypolitika mind nemzeti szinten, mind pedig – és főként – az EU szintjén az egyik leghatásosabb szerkezetpolitikai eszköz*. A trösztellenes törvénykezés különös gazdaságpolitikai jelentőséget nyert, amikor országok sora nyílt meg a nemzetközi verseny előtt: ez jellemezte az európai piacgazdaságokat az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó 1957. évi Római Szerződés megkötését követő évtizedekben. Ezzel párhuzamosan került sor a korábban domináns állami szektor átalakítására, privatizálására. Az európai fejlődés mindkét vonatkozásban fokozatos volt: az 1950-es évektől kezdve a több lépésben kibővülő integráció keretében a versenyt gátló tényezőket sorra távolították el, amíg a tényleges „közös piac” létre nem jött. A fejlett országok *állami* szektorának megnyitása és privatizálása lassabban indult be, inkább csak az 1970-es és 1980-as évektől érzékelhető a közszektor piacosítása és ezzel a verseny elveinek erőteljesebb érvényesítése.

A volt tervgazdaságokban mindezek a tendenciák történelmi okokból később és felgyorsulva jelentkeztek. Az 1990-es évek elejének hatalmas feladata hazánkban – csakúgy, mint a többi volt tervgazdaságban – az állami szektor szétbontása, a monopolhelyzetű állami vállalatok szétszedése, privatizációra való felkészítése, majd magánkézbe adása volt. Ezek olyan állami szerkezetalkító teendők, amelyeket gyorsan és erőteljesen kellett elvégezni, miközben magának a piacgazdaságnak a működése megkívánja a verseny szabadságát. A piacgazdaság viszont folyamatosan kitermeli azokat a piacszerkezeti, iparági anomáliákat, amelyek miatt az államnak be kell avatkoznia. Ezt a közfeladatot a *versenyhivatalok* (antitröszt-hivatalok, monopolelles bizottságok) látják el a fejlett piacgazdaságban. Hazánkban 1990-ben jött létre a Gazdasági Versenyhivatal (GVH).

A magyar versenyszabályozás újjászületése

A rendszerváltó országok között elsőként hazánkban született ismét törvény „a tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról”, létrehozva a *Gazdasági Versenyhivalt*. Az új versenyszabályozás egybeesett a külkereskedelem liberalizálásával, az ipar és a szolgáltatások privatizálásával, a modern piacgazdaság követelményei szerinti gazdasági jogszabályok megalkotásával. A versenytörvény felöleli a tisztességtelen piaci viselkedés, a fogyasztói döntések tisztességtelen befolyásolása, a kartellek és egyéb versenykorlátozó megállapodások, a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés tilalmát, és szabályozza a vállalatok összeolvadását. A GVH kormánytól független állami szerv; elnökét a köztársasági elnök nevezi ki. Határozatait bíróságnál lehet megtámadni. A magyar versenypolitika kezdettől fogva az EU kimondott és hallgatóságos szabályaihoz igyekezett igazodni. A törvény 1996-os módosítása az EU ajánlásaihoz való illeszkedést szolgálta. Az EU-tag-ság elnyerését követően a magyar versenyhatóság is szorosan integrálódott az európai

felügyeleti rendszerbe, amelynek erős központi intézménye a versenyért felelős európai biztos alá rendelt brüsszeli versenyügyi főigazgatóság.

Versenyszabályozásunk a versenykorlátozásokkal kapcsolatos kérdéseken túl kiterít az üzleti verseny tisztaságára és a *fogyasztóvédelemre* is. A fogyasztók védelmével – a versenytörvényben foglaltakon túl, amely a fogyasztók megtévesztésének tilalmát és a fogyasztó vásárlási szabadságát indokolatlanul korlátozó üzleti módszerek tilalmát rögzíti – külön törvény is foglalkozik, amely védi a fogyasztók személyes és vagyoni érdekeinek védelméhez és a megfelelő tájékoztatáshoz fűződő jogait, és meghatározza a fogyasztóvédelem intézményrendszerét.

Mivel a versenyelvű piac sem képes teljesen figyelembe venni a fogyasztók érdekeit, a fogyasztóvédelem figyelme a piacok átláthatóságára és a fogyasztók informálására irányul. Vannak olyan területek (közegészségügy, reklámozás, élelmiszer-biztonság, pénzügyi termékek), ahol az államra vár a vevők védelmét és a fogyasztói jogérvényesítést szolgáló intézmények működtetése. Ezekben az esetekben a gazdasági szereplők közötti *aszimmetrikus informáltság*, valamint a vállalatok és a fogyasztók közötti *erőviszonyok egyenlőtlensége* indokolja a felügyelet hatósági beavatkozását, továbbá az a körülmény, hogy professzionális szervezettel (például életbiztosítókkal, brókercégekkel) laikusok szerződnek (biztosítottak, kisbefektetők). Az utóbbiak érdekében lép fel az állami szabályozó hatóság.

A verseny szabadságát érintő állami politikák

A versenytörvények nemcsak a fogyasztót védik, hanem a versenyt is. A versenyre a vállalatok viselkedése és az állam döntése egyaránt veszélyt jelenthet; a törvény ezért tiltja a vállalkozások közötti megállapodást és összejátszást, valamint kiterít az állam tevékenységéből adódó esetleges versenysértésekre is.⁸⁰ Visszatérve a vállalatokra vonatkozó szabályokra, összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a *versenyt korlátozó megállapodások* tilosak és semmisek, kivéve, ha csekély jelentőségűek, vagy ha egymástól függő társaságokon belül jönnek létre. A *gazdasági erőfölénnyel* kapcsolatban a visszaélés elve dönt: erőfölénnyel élni nem tilos, de azzal visszaélni nem szabad.

E tiltások értelmezését az Európai Unióban a *Római Szerződés*ből vezetik le. Az EU hajlandó tudomásul venni a versenykorlátozó megállapodásokat olyan feltételek megléte esetén, amelyek mellett a megállapodásokból származó előnyök felülmúlják a verseny korlátozásával okozott károkat. Az európai gyakorlatban az egységes piaccal összeegyeztethetőnek tekintik például a természeti katasztrófákból fakadó károk helyrehozatalát célzó állami támogatásokat, valamint a „szociális jellegű” támogatásokat, ha azokat a termékek eredetére vonatkozó diszkrimináció nélkül nyújtja az állam. (Így

⁸⁰ Az egyes kormányok értelemszerűen nemigen jeleskednek olyan nemzeti törvények meghozatalában, amelyek saját hatáskörüket, akciószabadságukat korlátoznák. Az Európai Unió viszont éberrel őrökdi, nehogy az egyes tagállamok kormányainak tevékenysége károsan befolyásolja az egységes piacon folyó kereskedelmet.

például nem engedik meg, hogy az állam olyan utalványokkal siessen árvízkarosultak segítségére, amelyeket csak hazai termékek vásárlására lehet fordítani.) Az uniós szabályozás értelmében a Bizottság hozzájárulhat az állami támogatás folyósításához, ha súlyos munkanélküliséggel sújtott térségről van szó, vagy nemzeti kulturális örökség megőrzésére, illetve „közös európai érdekre” irányul a támogatás. Ilyen esetekben a versenyt korlátozó megállapodások tilalma alól a Bizottság *egyedi felmentést* vagy *csoportmentességet* adhat.

A *fúziókontroll* előzetes engedélyezési rendszeren alapul. Meghatározott küszöbszámot meghaladó forgalmú vállalatok összeolvadásához vagy felvásárlásához (együttes néven: *fúzió*ához) versenyhivatali engedélyre van szükség. A nemzetközi piacokon aktív vállalatok esetében akár több ország hatóságától is meg kell szerezni az engedélyt. A *fúziókontrollra* vonatkozóan az EU gyakorlata szerint a piaci koncentrációt a mennyiségi mutatókon kívül minőségi ismérvekkel is mérik. A *fúziók* nem korlátozzák szükségszerűen a versenyt, így a hatóságok mérlegelhetik a tervezett *fúzió* ellen és mellette szóló érveket.⁸¹

A *versenyt korlátozó állami döntés* is nyerhet kedvező megítélést, ha a vele járó előnyök összességében felülmúlják a korlátozásból származó hátrányokat. A verseny ugyanis nem öncél, hanem a jólét megvalósításának eszköze. Az *állami támogatások* érintik az üzleti életet, ezért jogos társadalmi igény, hogy az állam támogató-korlátozó politikája ne vezessen erőfölényes piaci helyzettel való visszaéléshez vagy túlzott vállalati koncentrációhoz. Bonyolult feladat az *államokra vonatkozó szabályozás* megalkotása: a kereskedelmi jellegű állami monopóliumok működtetése, az állami vállalatok irányítása, a magánvállalkozásoknak juttatott állami támogatás rendje tartozik ide.

Gazdaságpolitikai jellegük szerint az állami támogatások a következők szerint csoportosíthatók:

- A *regionális támogatásokat* gazdaságilag elmaradott területek problémáinak kezelésére folyósítják.⁸²
- A *horizontális támogatások* valamely ágazatban fellépő nehézségek, hátrányok kompenzálására nyújthatók. Az EU-gyakorlatban jelenleg ilyennek számít a kutatás-fejlesztés, a környezetvédelem, a kis- és középvállalkozások, a foglalkoztatás, a hátrányos helyzetben lévő városi peremterületek, a képzés, valamint a nehéz helyzetbe került vállalatok megmentése és átszervezése.

⁸¹ Érdekes és fontos sajátossága az EU előírásainak, hogy olyan vállalatok *fúzióját* is megtilthatják, amelyek központja nem az Európai Unió valamely tagállamában van. Ennek egyik híres esete volt két amerikai vállalat, a General Electric és a Honeywell 2000-ben bejelentett *fúziója*, amelyet az amerikai versenyhatóság engedélyezett, az európai azonban nem, mert megítélése szerint az *összeolvadás* révén túlzott koncentráció alakult volna ki az egységes európai piacon – így az egyesülés végül el is maradt.

⁸² Jelentősége miatt a *regionális fejlesztés* ügyével részletesebben is foglalkozunk. Az EU gyakorlata szerint azok a területek minősülnek elmaradottnak, ahol az utolsó három évben az egy főre jutó GDP értéke nem haladta meg a közösségi átlag 75%-át. Az új évszázad elején csaknem minden tagországban vannak ilyen térségek; hazánk hét régiója közül hat idetartozik. A *küszöbérték* pénzügyi jelentőségére tekintettel érthető, hogy a statisztikai mérés ügyei egyáltalán nem számítanak szűken vett módszertani kérdéseknek: a térséghatárok kijelölésében és a jövedelemszint mérésében az Unió statisztikai szolgálata (Eurostat) komoly befolyással bír.

- Az *ágazati* (szektorális) támogatások szerkezeti problémákkal küszködő iparágakra vonatkoznak (műszázipar, gépjármű-, hajóépítő ipar, acélipar). A közlekedési és mezőgazdasági támogatásokra vonatkozóan külön szabályok léteznek.

A felsorolás megmutatja, hogy az integrációs körülmények között is számos eszköz maradt a kormányzat kezében, hogy korrigálja és befolyásolja a piaci folyamatok következtében kialakult termelési szerkezetet, piaci erőviszonyokat. Nyilvánvalóan még jelentősebb a regionális szervezeteken kívül maradt nemzetállamok versenyfelügyelő hatásköre. Ám nemzetközi megállapodások egész sora irányul arra, hogy a kormányok csak indokolt esetekben és jól áttekinthető formában avatkozhassanak bele a piacok működésébe. Végére is a piactudományok alapintézményei közé tartozik a magánkezdeményezés szabadsága, a piaci verseny rendje, mind nemzeti szinten, mind nemzetközi méretekben. Az állam tehát folytathat szerkezetet érintő szakpolitikákat, de azok ne kerüljenek összeütközésbe a verseny szabadságával.

A tőkeozgások szabályozása és liberalizálása

A történelem során az árupiacok hatósági szabályozása mellett a pénzpiacokra és a pénzmozgásokra vonatkozóan is részletes szabályrendszerek jöttek létre, az uzso-ratörvényektől az utazáskor külföldre vihető pénzmennyiség előírásáig. A szabad kereskedelem és az aranyalap idején, azaz a 19. század utolsó harmadában még igen liberális viszonyok uralkodtak, utána azonban a háborúk, a válságok és az aktív állami gazdaságpolitikák időszaka jött el. A második világháborút követő időszakban a pénz világa a legszabályozottabb terület lett a fejlett piactudományokban, nem beszélve a kötött devizagazdálkodást folytató tervgazdaságokról.

Később, a nemzetközi megállapodások és nemzetközi pénzügyi szervezetek tanácsainak hatására liberalizálási folyamat kezdődött, amely az 1980-as években a fejlett országokban a turizmushoz és az áruforgalomhoz, azaz a statisztikai értelemben *folyó fizetésimérleg-tételekhez* kapcsolódó pénzmozgásoknál a korábbi szabályok deregulálásáig jutott el.⁸³ A *tőkemérleghez* (a mai csoportosítás szerint: a pénzügyi mérleghez) sorolható tételeknél azonban óvatosabb és lassabb volt a liberalizálás, hiszen a megtakarított tőkék mozgására vonatkozó szabályok hirtelen lazítása előre nehezen látható folyamatokat indíthat el. Ezért a tőkeozgások liberalizálása még az európai integráción belül is csak a közös európai pénzhez elvezető hosszú folyamat részeként valósul meg.

A tőkejavak közé ráadásul olyan sajátos termelési tényezők is tartoznak, mint amilyen a *termőföld* vagy a *lakásvagyon*: mindkettő egyfelől nem pénzbeli aktíva, és így adásvétel tárgyát képező tőketárgy, másfelől sokféle társadalmi töltetet is hordoz. A termőföld nem csupán sajátos (nem újratermelhető) tőkeelem, hanem a tájnak, a természeti környezetnek, az illető ország hagyományainak is részét képezi. A mezőgazdasági birtokszerkezet pedig hatással van a vidéki lakosság életviszonyaira, ezért

⁸³ Az amerikai dollár esetében ez a szabadság gyakorlatilag mindig fennállt, tizenkét vezető nyugat-európai állam pedig az 1950-es évek legvégétől garantálta valutájának szabad átválthatóságát a folyó műveletekre vonatkozóan. A többi európai országnak ehhez sokkal hosszabb időre volt szüksége.

mindenhol állami szabályok vonatkoznak a termőföld adásvételére, öröklési rendjére, a bérleti viszonyok állami vagy helyi szabályozására.⁸⁴ Hasonlóan a lakásingatlanokra is sok helyen külön szabályok érvényesek. Ezeket a területeket tehát gyakran kiemelik a szokásos tőkejavakra vonatkozó eljárások alól.

Még az üzleti célú tőkemozgásoknál is előfordul a világban olyan helyi szabályozás, mint az, hogy külföldi tulajdonú céget csak hatósági engedéllyel hozhatnak létre, vagy hogy igazgatóságában meghatározott számú helyi lakosnak kell lennie. Az ilyen és hasonló nemzeti eljárási rendek a tőkemozgások bizonyos akadályozását jelentik: a helyi szabályoknak való megfelelés többletköltségeket ró a külföldi vállalkozókra, és alkalmas lehet a verseny korlátozására. Ezért az említett nemzetközi szervezetek gyakran a tag-sági viszony feltételül szabják az efféle, múltból örökölt nemzeti előírások kiiktatását.

A külföldi tőke: veszély vagy esély?

A kormányok gyakran folyamodnak olyan kereskedelempolitikai eljárásokhoz, amelyek a hazai termelők külső vagy belső pozíciójának javítására irányulnak. A tőkemozgások állami regulálása pedig a gyors külső nyitással járó hatások tompítását célozza. A gazdaságpolitikai gyakorlatban azonban sokszor a *külföldi tőke bevonására* irányul az intézkedés. Ezen a téren az 1970-es évektől fokozatos felfogásbeli változás ment végbe a piacgazdaságokban. Addig a kormányok a tőkeerős külföldi (főként amerikai) cégek nemzetközi terjeszkedése elé inkább korlátokat kívántak emelni, alapvetően piacvédelmi indokok alapján. Bebizonyosodott azonban, hogy a tőkeáramlás és főként a *közvetlen külföldi befektetés* (angol elnevezésének kezdőbetűi alapján: FDI – Foreign Direct Investment) a befogadó ország számára komoly előnnyel is járhat. A betelepülő vállalat egyfelől tőkét hoz, hozzájárulva az ország tőkeellátottságához, másfelől a behozott technológia és vezetési kultúra javíthatja a befogadó ország nemzetközi versenyképességét.

Különösen ott érvényesülnek ezek az előnyök, ahol a külföldi tulajdonú és irányítású vállalkozás a befogadó országban *előrenyúló* és *hátranyúló kapcsolódásokat* hoz létre: ha például egy betelepülő iparvállalat megrendeléseket ad a helyi kutató-fejlesztő közösségnek, vagy a feldolgozási láncolaton visszanyúlva fejlesztést indukál az alapanyaggyártásban. Ilyen kapcsolódó hatások viszont nem alakulnak ki, ha a bejövő tőke *szigetként* működik a gazdaságban. Nemzetgazdasági szinten még káros is lehet a külföldi cég hazai piacra történő belépése, amennyiben meglévő vállalatokat tesz tönkre, megszerezve azok hazai piacát. Ilyenkor ugyanis az államra hárul a versenyben alulmaradó hazai vállalatok alkalmazottainak munkanélküli-segélyezése, a külföldinél keletkező nyereség hazautalása (repatriálása) esetén pedig romlik a fizetési mérleg.

Az előnyök és a hátrányok mérlegelése alapján a leggyakrabban mégis arra a következtetésre juthatunk, hogy a piacvédelemnél jobban szolgálja az ország érdekeit a tőkebevonás serkentése. A fejlett és a fejlődő világban egyaránt számos példát találunk

⁸⁴ Éppen ezért az Európai Unióhoz 2004-ben, illetve 2007-ben csatlakozó kelet-közép-európai országok átmeneti mentességet kaptak: a mezőgazdasági termőföld megvásárlását tíz évig megtilthatták más uniós tagállamok állampolgárai számára.

a *működőtőke-bevonás állami ösztönzésére*. Ennek szokásos eszközei: *adózási kedvezmények, a letelepülés költségeihez való állami hozzájárulás, kedvezményes telephely biztosítása*.

A kedvezmények fejében a kormány elvár bizonyos gazdaságpolitikai jellegű előnyöket a külföldi beruházástól: a beruházás összege legyen kellően nagy; a beruházás teljesen vagy nagyrészt új berendezésekben öltson testet; az adókedvezmény időtartama alatt a vállalat köteles a foglalkoztatottak létszámát jelentősen növelni, köteles hazai beszállítókat igénybe venni.

A tőkebevonás állami ösztönzése komoly kereskedelempolitikai problémákat vehet fel. Az egyik nemzetközi jellegű: az országok között egyenlőtlen verseny alakulhat ki a tőkéért. Ezért a nemzetközi megállapodások és szerződések keretein belül immár azt is szabályozni igyekeznek, hogy milyen maximális kedvezmény nyújtható a betelepülni szándékozó külföldi vállalkozásoknak, mégpedig úgy, hogy az még ne sértse a tőke szabad áramlásának elvét. Egymással szorosan együttműködő, összekapcsolt nemzetgazdaságok esetén – ilyenek az európai integráció országai már a „közös piac” szakasza óta – érthető, hogy a közvetlen tőkebevonás állami kedvezményeire közös irányelvek vonatkoznak.

A problémák másik része belgazdasági jellegű. A külföldi vállalkozások ösztönzése sértheti a hazai gazdasági szereplők érdekeit. Az a kedvezmény, amely az országot vonzóvá teszi a több lehetséges befogadó gazdaság között választani képes külföldi konszernnek számára, túlzott előnyt is biztosíthat a támogatottaknak a gazdasági élet helyi szereplőivel szemben. A multinacionális vállalatok megjelenése ezért gyakran ellenérzéseket vált ki: a pozícióromlást elszenvedő cégek az államhoz fordulhatnak kompenzációért.

Áldás vagy átok a nemzetközi üzletláncok elterjedése?

A tőke be- és kiáramlása tágabb társadalmi vonatkokkal is járhat, feladatot adva a nemzeti kormányoknak. A teendők közé számos országban bekerült a nagy nemzetközi bevásárlóközpontok és üzletláncok térnyeréséből adódó társadalmi, településszerkezeti és munkaerő-piaci gondok orvoslása. Ezek a tőkeerős nagyvállalatok centralizált beszerzésük révén olcsóbb eladási árakkal dolgoznak, gyorsan terjeszkednek, így a versenyszabályok és kereskedelmi előírások betartásával is meghatározó szerepet képesek elérni, főként a valamikori tervgazdaságokban, ahol a kiskereskedők jelentős része elégtelen tőkével fogott bele vállalkozásába. Kevésbé gyors folyamatként azonban a fejlett piacgazdaságokban is megfigyelhető a kis családi boltok tönkremenetele, az autós vásárlókra alapozó hipermarketek, bevásárlóközpontok térnyerése. A mérleg egyik oldalán az olcsóbb piaci ár és a hatékonyabb kereskedelem áll, a másik serpenyőbe azonban a városszerkezeti torzulások és a kiskereskedők tömeges csődjei helyezhetők.

Az állami politika ilyenkor megpróbálkozhat a folyamat lassításával, időt adva az életképes kisebb és közepes kereskedelmi cégek megerősödésére. A gyors átalakulás ugyanis azon kívül, hogy munkanélküliséghez és üzleti csődök sorozatához vezethet, azzal a veszéllyel is jár, hogy a hagyományos városközpontokból eltűnik a kiskereskedelem, ami különösen az idősebbek, az autót nem használók számára okoz komoly gondot, és felgyorsíthat előnytelen városszerkezeti folyamatokat. A védekező kereskedelempolitika eszköze a nagy bevásárlóközpontok építési engedélyének felfüggesztése, a kisebb kereskedelmi egységek kedvezményes adóztatásának, a kiskereskedők önkéntes társulásainak ösztönzése lehet. A kereskedelmi ágazat szerkezetének bármilyen célszerű kormányzati átformálása azonban gyakran beleütközik a verseny szabályait és elveit szolgáló más gazdaságpolitikai követelményekbe.

Összefoglalás

A versenypolitika erőteljes gazdaságpolitikai eszköz, hiszen a piaci verseny szabadságának érdekében az államoknak sokféle beavatkozási eszköz áll rendelkezésükre. A nagyvállalatok, tőkeerős szereplők erőfölénye önmagában nem ok az állami beavatkozásra, de az erőfölénnyel való visszaélés és természetesen a piaci verseny eltorzítása, a versenytársak tisztességtelen eszközökkel való kiszorítása, a vevők félrevezetése mind szankcionálandó tevékenység. Ezen a téren is egyre erősebb a nemzetközi együttműködés, főként azért, mert maguk a gazdasági szereplők gyakran lépik át a nemzeti határokat.

A tőkeáramlás állami szabályozása hosszú múltra tekint vissza. Kevés olyan ország van, ahol ne vonatkozna valamilyen előírás a tőke mozgására. A folyó fizetési mérleghez sorolt tételeknél gyakoribb a liberalizálás, amelyet a nemzetközi pénzügyi szervezetek is sürgetnek. A közvetlen külföldi befektetőkhez fűződő viszonyt gazdaságpolitikai és társadalmpolitikai megfontolások alakítják: szólnak érvek a védekező-tompító állami fellépés mellett, de a működő tőke gyors beáramlásának is komoly előnyei vannak.

Kulcsszavak

Versenyhivatal
Fogyasztóvédelem
Trösztelles törvénykezés
Piaci (gazdasági) erőfölény
Egyedi és csoportmentesség
Horizontális és szektorális támogatás az EU-ban
Közvetlen külföldi tőkebefektetés
Előrenyúló és hátranyúló piaci kapcsolódások
Fúziókontroll
Folyó fizetési mérlegre kiterjedő liberalizálás; tőkemérleg-liberalizálás

Ellenőrző kérdések

- Melyek a versenypolitika főbb területei?
- Miért látnak el a versenyhivatalok, állami felügyeletek fogyasztóvédelmi feladatokat?
- Melyek a külföldi működő tőke bevonása mellett és ellen szóló érvek?
- Melyek a működő tőke bevonásának állami eszközei?
- Milyen érvek alapján szokás külön szabályozni a termőföld és az ingatlanok kereskedelmét?
- Melyek a verseny szabadságát propagáló nemzetközi szervezetek?
- Mennyiben tekinthető a szociális piacgazdaság nézetrendszere az európai versenypolitikai gondolkodás egyik fontos alkotóelemének?